

CEMES
27

CEMES
27

ΘΡΗΣΚΕΙΑ, ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ
ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

Χριστόφορος Ελ. Αρβανίτης

ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

Πρόλογος: Θανάσης Παπαθανασίου

 επικεντρο

Αρβανίτης

Στους πανεπιστημιακούς μου δασκάλους,

*Βασίλειο Γιούλτση
Ιωάννη Πέτρου
Γεώργιο Μαντζαρίδη
Ανέστη Κεσελόπουλο
π. Βασίλειο Καλιακμάνη
Πέτρο Βασιλειάδη
Μιλτιάδη Κωνσταντίνου
p. Guido Vergauwen
p. Liam Walsh
p. Pinto de Oliveira
Βασίλειο Στογιάννο (†)
Νικόλαο Ματσούκα (†)
Αλέξανδρο Γουσίδη (†)
p. Patrick de Laubier (†)*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Πρόλογος

II. Εισαγωγή

II.I. Το θρησκευτικό φαινόμενο συνοπτικά

II.II. Οι θεσμικές παρεκτροπές

II.III. Η νεωτερικότητα

I. Πρώτο Μέρος: Θρησκεία και ιδεολογία.

1.1. Η ιδεολογία ως παράγοντας σύγκρουσης και ανατροπής.

1.2. Ιδεολογία και εξουσία

1.2.1. Το διπλό παράδειγμα

1.2.i.a. Η καθοδήγηση

1.2.i.b. Το κήρυγμα

1.2.2. Η εξουσία

1.3. Πολιτική ιδεολογία και εξουσία

1.4. Εθνικισμός

1.5. Θρησκεία και εθνική ιδεολογία

1.6. Θρησκευτικό φαινόμενο και ιδεολογία

1.6.1. Η πορεία της σύγκρουσης με το θρησκευτικό

1.6.1.i. Hobbes και Rousseau

1.6.1.ii. Hobbes

1.6.1.iii. Jean Jacques Rousseau

1.6.1.iv. Feuerbach και Comte

1.6.1.v. Feuerbach

1.6.1.vi. Ο θετικισμός του Isidore-Auguste-Marie- Francois- Xavier Comte

• *Συμπερασματικά*

1.7. Η κομμουνιστική ιδεολογία

1.7.1. Η πολιτική και κοινωνική ουτοπία

1.7.1.I. Η ιδιαίτερη περίπτωση του Saint-Simon

• *Συμπερασματικά*

- 1.8. *Η μαρξιστική θεώρηση*
- 1.8.1. *Σημείωμα*
- 1.8.2. *Θεολογία της απελευθέρωσης*
- 1.9. *Η φιλελεύθερη παρέμβαση*

II. Δεύτερο Μέρος: Θρησκεία και Πολιτισμός

- 2.1. *Ο ρόλος της Θρησκείας στο ευρωπαϊκό πολιτικό γίγνεσθαι*
 - 2.1.1. *Το τροπικό κλάσμα*
 - 2.1.2. *Η θρησκευτική ενδελέχεια*
- 2.2. *Ο ουμανισμός*
 - 2.2.1. *Αναγεννησιακός ουμανισμός*
 - 2.2.2. *Ο ουμανισμός της Μεταρρύθμισης*
 - 2.2.3. *Ο επαναστατικός ουμανισμός*
 - 2.2.4. *Ο φιλελεύθερος ουμανισμός*
- 2.3. *Η πρό(σ)κληση του μοντέρνου*
 - 2.3.1. *Απόρριψη ή αποδοχή;*
 - 2.3.2. *Η θεσμικότητα*
- 2.4. *Η αρχή της πολυπολιτισμικής συνύπαρξης*
 - 2.4.1. *Ο ρόλος μιας μοντέρνας θεολογίας*
- 2.5. *Ο μοντέρνος πολιτισμός ως θρησκευτικό ερώτημα*
- 2.6. *Η πολιτική διάσταση*
- 2.7. *Η θρησκευτική διάσταση*
- 2.8. *Σχέσεις θρησκείας και πολιτισμού*
 - 2.8.1 *Το σύμβολο*
 - 2.8.2 *Το πολιτισμικό παράδοξο της πίστης στον Θεό*
 - 2.8.3. *Το πρόβλημα του ορισμού*
- 2.9. *Θρησκεία και *collectivum conscientia**
 - 2.9.1. *Το ατομικό παράδειγμα:*
 - 2.9.1.α. *το τάμα*
 - 2.9.2. *Το συλλογικό παράδειγμα: το έθιμο στη Σάμο*
- 2.10. *Συλλογικό ή ατομικό*
- 2.11. *Σχέσεις ιδεολογίας και πολιτισμού*

III. ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Βιβλιογραφία

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Προσωπικά, θέλω να πιστεύω, ότι είμαι «παιδί της νεωτερικότητας», ένα «παιδί» που αγωνίζεται συνεχώς να κατανοήσει τα δεδομένα του εμπειρίστατου μοντέρνου ανθρώπου, μέσα από τη μεθοδολογική πρόσληψη της διαλεκτικής, ως βασικού εργαλείου ανάλυσης και ερμηνείας. Κάποιοι μπορεί να υπερηφανεύονται, ότι κατέχουν τη γνώση, να διακηρύττουν τη χειραφέτησή τους, από την «αλήθεια», και επομένως μπορούν να ομιλούν, εκ του ασφαλούς, για μετανεωτερική εποχή, για μεταϊστορία, για μεταηθική. Αυτό που κάνουν, όμως ουσιαστικά, είναι να επαναφέρουν τη συζήτηση σ' ένα πλαίσιο, το οποίο έχει τον ακόλουθο κοινό παρανομαστή: την αμφισβήτηση των κατακτήσεων του σύγχρονου ανθρώπου της νεωτερικότητας και της δεύτερης νεωτερικότητας· και την επιστροφή του πολιτισμού σε συγκρουσιακές αντιθέσεις.

Δεν μπορώ να κατανοήσω, όμως, τη σπουδή του μετά-. Υπονοείται απλά και μόνο ένα χρονολογικό τέλος σε μια διαδικασία και η αρχή ενός άλλου χρόνου μιας άλλης εποχής, με μια άλλη διαδικασία; Υπονοείται το πέρασμα, από κάποιες παρωχημένες αξίες σε κάποιες άλλες μοντέρνες και πιο σύγχρονες; Υπονοείται το τέλος μιας διαδικασίας που ανήγαγε την ανθρώπινη σκέψη, δηλαδή τη δυνατότητα τού να σκέφτεται κάποιος ελεύθερα, σε τρόπο ελεύθερης ύπαρξης, και την αρχή μιας νέας διαδικασίας, η οποία θα τ' ανατρέψει όλα αυτά και θα επαναφέρει το «πνεύμα» ως απάντηση στην «ύλη»; Υπονοείται, η υποχώρηση των αξιών των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της ελευθερίας και της δημοκρατίας και η επανεμφάνιση μορφών τού απολύτου και της αυθεντίας, που οδηγούν με ταχύτατους ρυθμούς στην επαναφορά της απανθρωπίας των ολοκληρωτισμών; Τι υπονοείται με όλα αυτά τα μετά-;

Προσωπικά δεν διερευνώ για το ποιος θα ήταν ο πιο ενδεδειγμένος επιστημονικά όρος σ' αυτή τη φάση της νεωτερικότητας, καθώς επιμένω να χρησιμοποιώ τον όρο νεωτερικότητα, ή κατ'ανάγκη τον όρο ύστερη νεωτερικότητα ή δεύτερη νεωτερικότητα, δίνοντας κυρίως έμφαση στη νεωτερική μεθοδολογία. Αν κάποιος μου ζητούσε να επιλέξω έναν από τους δύο: Δεύτερη νεωτερικότητα ή Ύστερη νεωτερικότητα, θα επέλεγα το

Δεύτερη νεωτερικότητα, θεωρώντας ότι εκφράζει περισσότερο την πολιτισμική ερμηνεία, η οποία προσωπικά με ενδιαφέρει περισσότερο.¹

Είναι κατανοητό να αναφέρεται κανείς στο μετακομμουνιστικό κόσμο, καθώς ο κόσμος αυτός κατέρρευσε μέσα στις αντιφάσεις του αταξικού περφεξιονισμού που ο ίδιος ανήγαγε σε απόλυτη επιδίωξη, αποκλείοντας τη διαλεκτική μεθοδολογία στο συστημικό του χωροχρόνο, είναι όμως απολύτως παράλογο να χρησιμοποιείται ο όρος μετανεωτερικότητα, όταν η ίδια η νεωτερικότητα, στην ουσία της διαλεκτικής της, εμπεριέχει τις όποιες αντιθέσεις που πιθανόν να προκύψουν για να την ακυρώσουν. Επομένως οτιδήποτε «πωλείται» ως μετά- αποτελεί την αντίθεση στο διαλεκτικό της εαυτό. Αυτό, γιατί, δεν μπορεί να υπάρξει νεωτερικότητα σε σύγκριση με την νεωτερικότητα, χωρίς να κατανοεί την ουσία της διαλεκτικής. Χωρίς να κατανοεί την ουσία της νεωτερικότητας. Εφόσον αυτό επιχειρείται από πολλούς, σε διαφορετικούς τομείς, είναι εμφανές, ότι αποσκοπείται το τέλος όχι στην νεωτερικότητα, ως ιστορικά προσδιορισμένη αρχή μιας νέας εποχής (σε αυτό, λίγο-πολύ, οι περισσότεροι συμφωνούν), αλλά το ιστορικά προσδιορισμένο τέλος μιας διαδικασίας. Αυτό εξυπηρετεί σχέδια και συμφέροντα που ευελπιστούν, ότι με την μεταδιαλεκτική εποχή (αυτός είναι ο όρος που θα έπρεπε να χρησιμοποιούν, για να είναι τουλάχιστον ειλικρινείς) θα επανεμφανιστούν νέες φόρμες ελέγχου της σκέψευς και της συνείδησης.

Ευελπιστούν βεβαίως, ότι μέσα σε αυτές τις φόρμες θα είναι και η θρησκεία. Πρόκειται για ατυχείς και προβληματικές προσεγγίσεις. Είναι τέτοια η πολυπλοκότητα του θρησκευτικού φαινομένου στον σύγχρονο κόσμο, που η οποιαδήποτε προσπάθεια χειραγώγησής του ή εργαλειακής χρησιμοποίησής του προς εξυπηρέτηση ιδίων συμφερόντων, που κάθε άλλο παρά θετική μπορεί να είναι. Είτε ουσιοκρατική προσέγγιση γίνει, είτε λειτουργική, είτε ένας συνδυασμός των δύο για τη θρησκεία, είναι τόσο μεγάλη η πολυπλοκότητα, όσο και το ερώτημα για το ποιος έχει το σημαντικότερο ρόλο μέσα στην Ιστορία: το άτομο ή οι συλλογικότητες, ή για το αν το υπάρχειν είναι ανεξάρτητο του σκέπτεσθαι, καθώς το σκέπτεσθαι είναι ανθρώπινο προϊόν.

Στη συγγραφή αυτής της μελέτης, επικεντρώνω το ενδιαφέρον μου στο να καταδείξω την πολυπλοκότητα του θρησκευτικού φαινομένου, στην επί διακόσια χρόνια περίπου ενασχόληση των κλασικών με τις ιδιαιτερότητες του φαινομένου, χωρίς φυσικά να τους καλύπτω όλους. Δεν διεκδικώ μ'

¹ Τσιρώνη Χρ. Θρησκεία και κοινωνία στη Δεύτερη Νεωτερικότητα, Θεσ/νίκη, Μπαρμπουνάκης, 2018, pp.41-42

αυτά που καταθέτω μια απολύτως αντικειμενική ανάλυση του φαινομένου, αλλά καταθέτω αυτό που «τρέχει» ως κατανόηση τη συγκεκριμένη περίοδο που αυτά αποτυπώνονται, γνωρίζοντας, ότι τα παρόντα σε μια εξελικτική διαδικασία δύνανται να αλλάξουν ή και να ανατραπούν. Η κατανόηση της κοινωνίας, του πολιτισμού, των θρησκειών είναι δύσκολη στη διερεύνησή της. Τα πεδία είναι ογκώδη σε ποιότητα και ποσότητα περιεχομένου. Γι' αυτό καταθέτω ένα σύγγραμμα που κινείται στον επιστημονικό χώρο της Κοινωνιολογία της Θρησκείας με κεντρικά θέματα το θρησκευτικό φαινόμενο, την ιδεολογία και τον πολιτισμό, τις σχέσεις μεταξύ τους, γνωρίζοντας τα υπάρχοντα μεγέθη των συμφωνιών και των διαφωνιών.

Δεν αποκρύπτω το γεγονός, ότι ανησυχώ πάρα πολύ. Η επιστροφή του θρησκευτικού δεν ακολουθεί την πορεία μιας περαιτέρω εκκοσμίκευσής του που θα το απάλλασσε ακόμη περισσότερο από τις παρωχημένες μορφές λειτουργίας του και θ' αναδείκνυε την ουσία του φαινομένου για τον μοντέρνο άνθρωπο και τις υπαρξιακές του αγωνίες, αλλά μια πορεία που ενδυναμώνει αυταρχικές μορφές πνευματικής εξουσίας και ζηλωτισμού, οι οποίες επιδιώκουν τον έλεγχο της ελευθερίας της συνείδησης του ανθρώπου. Νεοφονταμενταλιστικές και ζηλωτικές ομάδες με συστήματα «υπακοής» κάνουν την εμφάνισή τους, σε όλες σχεδόν τις θρησκείες, οι καταγεγραμμένες στις στατιστικές προβλέψεις για άνοδο του ριζοσπαστικοποιημένου πολιτικού Ισλάμ σε παγκόσμιο επίπεδο (η προβλεπόμενη διαφορά με τον Χριστιανισμό για το 2050 συρρικνώνεται στο 1,5%), και η επιστροφή σε παγκόσμιο επίπεδο σε πολιτικές που επαναφέρουν τον ρατσισμό, το φασισμό και τον εθνικισμό, δημιουργώντας φοβικά σύνδρομα για άτομα και συλλογικότητες με διαφορετικότητες, μου προκαλούν ιδιαίτερη ανησυχία, για τον ανθρώπινο πολιτισμό.

Ανησυχώ ακόμη περισσότερο, καθώς διαπιστώνω χαλαρότητα και απάθεια, για ό,τι η ανθρωπότητα κέρδισε με αίμα και θυσίες. Παρόλα αυτά, ως ένθεος άνθρωπος και πολίτης αυτού του κόσμου, ελπίζω ότι ο άνθρωπος θα κατανοήσει τον κίνδυνο της επιστροφής του πολιτισμού σε ακραίες καταστάσεις. Ελπίζω, ως ένθεος άνθρωπος, ότι οι άνθρωποι θα συνεχίσουν ν' αγωνίζονται για την ελευθερία τους, την αξιοπρέπειά τους, τα δικαιώματά τους.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στον αγαπητό φίλο και συνάδελφο κο Αθανάσιο Παπαθανασίου, δρ. Θεολογίας και διδάσκοντος ως ΕΔΙΠ στην ΑΕΑΑ, για την προλόγηση αυτού του συγγράμματος. Η γνωριμία μας ξεκινά κάπου το 1983, όταν ο Σύλλογος Φοιτητών της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ κατέβηκε στην Αθήνα με αίτημα προς το Υπουργείο Παιδείας την κατάργηση των τμημάτων Ποιμαντικής. Η επικοινωνία τα επόμενα χρόνια

ήταν κυρίως μέσα από αναγνώσεις άρθρων και βιβλίων του, μέσα από το περιοδικό Σύναξη, τη συνάντηση στη Λειβαδιά το 1995 (μόλις είχα γυρίσει από τις σπουδές μου στην Ελβετία), για το κοινό συνέδριο ανάμεσα σε Καθ'Οδόν και Σύναξη και τη μετέπειτα «έκρηξη» με αφορμή τις αλλαγές στο Πρόγραμμα Σπουδών για το μάθημα των Θρησκευτικών. Ένα πρόγραμμα, για το οποίο, τα επόμενα χρόνια θα καταδειχθεί, ότι αυτοί που το κατάρτησαν, μόνο υπερήφανοι μπορούν να είναι, και το οποίο στη κυριολεξία «θάφτηκε» μέσα από προσφυγές σε δικαστήρια ανθρώπων που δεν θέλουν να συζητήσουν τα σύγχρονα δρώμενα στον κόσμο της Εκπαίδευσης, και από αποφάσεις ενός ΣτΕ κυριολεκτικά ακατανόητες για τις σύγχρονες σχέσεις συλλειτουργίας των θεσμών. Η επικοινωνία μας συνεχίστηκε ενεργά, μέσω των χώρων της κοινωνικής διαδικτύωσης, καταδεικνύοντας ότι οι δρόμοι των σκέψεών μας είχαν συγκλίνει αρκετά. Του έκανα την πρόταση να προλογίσει το σύγγραμμα δύο φορές, γνωρίζοντας το φόρτο της εργασίας του. Ο κος Παπαθανασίου συνεχίζει να βάζει τη δική του σφραγίδα στο χώρο της θεολογικής σκέψης· και στον Ορθόδοξο χώρο και στον Οικουμενικό, με πολυγραφότατες μελέτες και ανακοινώσεις, γιατί δεν ήθελα να τον πιέσω. Ήξερα όμως ότι έχει ασχοληθεί επισταμένως με τη θεματολογία του δικού μου συγγράμματος. Τη δεύτερη φορά, μίλησε η καρδιά του... γιατί και τον ευχαριστώ ολόψυχα.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω επίσης στον φίλο και αγαπητό συνάδελφο κο Μανόλη Ανδρουλιδάκη, δρ. Κλασικής Φιλολογίας και ΕΔΙΠ στην ΠΑΕΑΚ, για τις σημαντικές, ορθογραφικές, συντακτικές, και λεκτικές του παρατηρήσεις και διορθώσεις.

Ευχαριστίες οφείλω, επίσης, στη σύζυγο και σύντροφο της ζωής μου, Μαρία Μίλκα, θεολόγο στο 3^ο Γυμνάσιο Ηρακλείου, για τις επί μέρες και μήνες αγόγγυστες δακτυλογραφήσεις των χειρογράφων μου. Γιατούς που δεν γνωρίζουν την επίπονη εργασία, για τη συγγραφή ενός επιστημονικού συγγράμματος, να πω μόνο, ότι χρησιμοποιήθηκαν γύρω στα 200 τετράδια πανελληνίων εξετάσεων και γύρω στα 50 μολύβια. Αρίθμητες εργατοώρες ενώπιος ενώπιω με τον υπολογιστή μου· ο οποίος στην τελική αναμέτρηση μαζί του, με «φιλοδώρησε» με πέντε αυχενικές κήλες, μία μεσοσπονδύλια, πέντε δάκτυλα σε κατάσταση *trigger finger*, μια πρεσβυωπία στο 2,25 και ένα διαβήτη τύπου Β.

Καλή ανάγνωση!
Χριστόφορος Ελ. Αρβανίτης

Χριστόφορος Ελ. Αρβανίτης

ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

Η ανθρώπινη κατανόηση, όσον αφορά στο θρησκευτικό φαινόμενο, δεν είναι ενιαία. Ποικίλλει ανάλογα τις πολιτισμικές της καταβολές, τις ιδεολογικές της αναφορές, τις συλλογικότητες που το προσλαμβάνουν και το εκφράζουν αξιακά, τις ατομικές ιδιαιτερότητες των προσώπων, τις υπαρξιακές προσωπικές ανάγκες των ατόμων.

Στο τελευταίο, πιο ειδικά, το οποίο έχει να κάνει με το ατομικό, τις ιδιαιτερότητες που χαρακτηρίζουν το πολυταυτοτικό του περιεχόμενο και τις προσωπικές υπαρξιακές ανάγκες του, ορίζεται και η πρόσληψη και η αποδοχή της θρησκείας από το νεωτερικό μοντέρνο άνθρωπο, ο οποίος ορθολογικοποιεί μεν τα δεδομένα του, απορρίπτοντας τα μαγικά θρησκευτικά περιεχόμενα του κόσμου, υπαρξιοκοποιεί δε, όμως, την προσωπική του σχέση με τον Θεό και την πίστη του προς αυτόν, χωρίς αυτά τα δύο να τα εμπλέκει συγκρουσιακά ή αντιφατικά.

Η θρησκεία, επομένως, θέτει συνεχώς ερωτήματα προς τον άνθρωπο και ο άνθρωπος θέτει συνεχώς ερωτήματα προς τη θρησκεία. Ο άνθρωπος δηλ. θέτει συνεχώς ερωτήματα προς τον άνθρωπο, προς τον εαυτό του.

επιστημονική έρευνα καταγράφει τις διαδικασίες, μέσα από τις οποίες η θρησκεία, οι θρησκείες, συναρπάσουν την ανθρώπινη πολιτισμική αρχιτεκτονική και μελετά την ανθρώπινη ροπή προς το θρησκευτικό. Και θα συνεχίσει να το πράττει, καθώς το θρησκευτικό συνεχίζει να μας εκπλήσσει.

Ο κος **Χριστόφορος Αρβανίτης** είναι Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνιολογίας του Χριστιανισμού και της Θρησκείας στην ΠΑΕΑ Κρήτης. Γεννήθηκε στους Μυτιληνιούς της Σάμου το 1964. Σπούδασε Θεολογία στο τμ. Θεολογίας του Α.Π.Θ και αργότερα έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στα Πανεπιστήμια της Γενεύης, της Louvain-La-Neuve, της Λωζάνης και του Fribourg. Από το 2000 είναι διδάκτωρ του τμ. Θεολογίας του Α.Π.Θ. Δημοσιεύσεις: «Πραλεγόμενα ηθικής οικο-θεολογίας στον Άγιο Φραγκίσκο της Ασίζης» (Πουρναράς), «Η πολιτική και κοινωνική θεωρία των βυζαντινών κατά τον 11ο και 12ο αι.» (Σταμούλης Αντ.), «Άνθρωπος και οικολογική κρίση» (Σταμούλης Αντ.), «Θρησκεία και Πολιτικός Φιλελευθερισμός» (Αρμός), «Άς με γεμίσουνε τα χείλη σου φιλιά», (Αρμός) «*La crise écologique, une approche chrétienne*» (ηλεκτρονική έκδοση-Éditions de la Croix). Δημοσιευμένα επιστημονικά άρθρα και μελέτες τού ίδιου υπάρχουν σε πολλά επιστημονικά περιοδικά και επιστημονικές εφημερίδες με θέματα που άπτονται των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, κοινωνίας, πολιτικής, πολιτισμού, θρησκείας, οικολογίας, εκπαίδευσης και λωυτενίας. *États-Unis de la Société Internationale de Sociologie des Religions (SISR)*